
В.М.Геєць, акад. НАН України

Інститут економічного прогнозування НАН України

УРОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РИНКОВИХ РЕФОРМ І ДОВГОСТРОКОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ¹

У статті дається оцінка і подаються уроки ринкових реформ в Україні, що ґрунтуються на теоретичному аналізі перетворень в економіці і політиці, які відбулися за останні десять років. Паралельно виводиться ступінь впливу політичних орієнтирів на оцінку результативності. Усе це оцінюється під кутом зору того, наскільки успішними (безуспішними) можуть бути результати для забезпечення сталого розвитку економіки в майбутньому.

II. Економічна політика довгострокового зростання в Україні (методологічний аналіз)

Після того як економіка відновила своє зростання, постають закономірні питання, наскільки успішно вона здолала кризові явища і вийшла на шлях динамічного розвитку і які є можливості його збереження у майбутньому. Тут можна і необхідно засвідчити, що серед умов, які визначили економічне зростання у 2000–2003 роках і визнаються у 2004-му, є те, що значна частина підприємств та їх працівників разом з управлінським персоналом адаптувалася до нового, ринково орієнтованого, економічного середовища і завдяки сприятливій кон'юктурі та новим економічним умовам реалізувала свої можливості щодо прискорення економічного зростання шляхом активізації економічної діяльності (в період 2000–2003 років темпи економічного росту становили понад 7% на рік у середньорічному обчисленні). Цьому сприяли процеси, які теж мають характер своєрідних уроків щодо можливості використання їх у майбутньому, оскільки економічна система минулого мала на них орієнтуватися. Серед них, наприклад, такі:

- втрачені неефективні потужності і вивільнені під час кризи їх ресурси, а також матеріальні ресурси, які використовувалися неефективно і які стали базою для відновлювального зростання, особливо впродовж 2000–2001 років;
- населення поступово відходить від очікування підтримки з боку держави й у відповідь на збільшення попиту на працю адекватно збільшує її пропозицію;
- експортери визначилися з механізмами розширення своєї присутності на зовнішніх ринках і входять у відповідні ніші на світових ринках, хоча далеко не завжди з високотехнологічною продукцією;
- вдале поєднання використання змін у зовнішній кон'юктурі;

¹ Закінчення. Початок див.: Економічна теорія. – 2004. – № 2. – С. 3–24.

- підтримка засобами грошово-кредитної та валютної політики цінової конкурентоспроможності економіки;
- розширення обсягів внутрішнього ринку за рахунок платоспроможного та інвестиційного попиту;
- інституційні зміни;
- жорсткі бюджетні обмеження, що активізували пошук власних ресурсів розвитку, в тому числі інвестиційного характеру, а також обмежені інфляційні механізми забезпечення;
- мінімально критична маса законодавчих актів, що сприяли формуванню ринкового середовища, в якому далеко не останнє місце належить указам Президента, оскільки парламент не завжди встигає за вимогами економічного життя.

Як бачимо, в зазначеному переліку фактично всі ознаки мають ринковий характер і, власне, саме на них зреагувала діюча економічна система, яка принципово відрізняється від попередньої. Характерні ознаки економічного зростання в Україні та їх відповідність світовому розвитку подано в табл. 9–12.

Таблиця 9

Динаміка ВВП, капіталовкладень в основний капітал та валового випуску за окремими галузями економіки у 2000–2003 роках*, %

	2000	2001	2002	2003	2004 (очікуване виконання)
ВВП	5,9	9,2	5,2	9,3	11,3
Валовий випуск у тому числі видобувна промисловість	6,4	3,3	2,3	5,6	5,8
обробна промисловість	16,6	17,2	8,9	19,0	20,0
Оптова і роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги ремонту	12,5	24,9	8,0	14,4	12,0
Капіталовкладення в основний капітал	14,4	20,8	8,9	27,0	22,0
Перевищення динаміки КВ над ВВП, разів	2,5	2,3	1,7	2,9	2,3

*Дані та розрахунки подано за: Моніторинг макроекономічних та галузевих показників / Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України. – Лютий 2004 р. – С. 10, 16.

Таблиця 10

Динаміка випуску промислової продукції у 2000–2003 роках, %

	2000	2001	2002	2003	2004 (прогноз)
Промисловість	13,2	14,2	7,0	16,9	17,3
Обробна	16,6	17,2	8,9	19,0	20,0
Харчова і переробка сільськогосподарської продукції	23,0	18,2	8,4	20,9	22,0
Виробництво деревини і виробів із дерева	56,5	28,0	23,4	23,7	23,2
Металургія й обробка металів	21,3	4,9	3,9	15,1	15,6

Продовження табл. 10

	2000	2001	2002	2003	2004 (прогноз)
Машинобудування	15,3	18,8	11,3	36,7	37,2
Транспортна	31,9	22,0	29,6	62,8	63,0
Машини й устаткування	1,4	18,6	0,4	21,8	22,0
Видобувна	6,4	3,3	2,3	5,6	5,8

Джерело: Моніторинг макроекономічних та галузевих показників / Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції. – Лютий 2004 р. – С. 26.

Таблиця 11

Товарна структура світового експорту, % до підсумку

	Факт		Прогноз		
	1990	2000	2005	2010	2015
Готові вироби	70,4	77,5	80,8	83,2	85,3
машини й обладнання	35,8	41,9	44,8	47,4	49,5
хімічні продукти	8,5	9,6	9,9	10,2	10,3
проміжні інвестиційні товари	7,8	7,6	7,3	6,5	6,5
текстиль і одяг	6,3	6,1	5,9	5,9	5,4
Сировина і напівфабрикати	17,4	12,5	10,4	8,9	7,6
паливо	10,5	7,3	6,1	5,3	4,4
чорні метали	3,1	2,3	1,9	1,6	1,4
кольорові метали	2,1	1,8	1,6	1,5	1,3
Аграрна продукція	12,2	10,0	8,8	5,9	7,1
продовольство	9,3	8,0	7,2	6,6	6,0
сільськогосподарська сировина	2,9	2,0	1,6	1,3	1,1

Джерело: Мир на рубежі тисячеліть. Прогноз розвитку мирової економіки до 2015 года. – М., 2001. – С. 169.

Таблиця 12

Товарна структура експорту в 1996–2003 роках*, % до загального підсумку

Види продукції	1996	2002	2003
Готові вироби	37,1	34,5	36,1
хімічні	11,6	7,8	8,4
текстиль	2,7	3,6	3,3
механізми, обладнання, машини, устаткування	9,8	9,8	10,1
транспортні засоби і шляхове обладнання	4,4	3,8	4,3
прилади	0,4	1,0	1,4
інші вироби і напівфабрикати	8,2	8,4	8,6
Аграрна продукція	21,2	13,3	11,8
сировина	1,3	1,9	2,4
продовольство	19,9	11,4	9,4
Сировина і напівфабрикати	40,9	46,2	51,1
руди	3,4	2,4	2,3
метали	33,1	39,7	36,8
енергетичні матеріали	4,3	9,2	11,9

* Розраховано за: Експрес-доповідь Держкомстату України "Зовнішня торгівля на Україні товарами" за відповідні роки.

Як бачимо з табл. 9, домінуючою у забезпеченні економічного зростання була обробна промисловість, яка мала порівняно більшу питому вагу доданої вартості і значно обганяла у своїй динаміці навіть збільшення обсягів оптової і роздрібною торгівлі, торгівлі транспортними засобами і ріст послуг ремонту. При цьому динаміка розвитку торгівлі вища за показники росту ВВП, що відповідає загальносвітовим тенденціям і є достатньо характерною ознакою ринко-

вості економіки. Цей факт має фундаментальне значення для майбутнього, отже, є для нас важливим уроком. У промисловому розвитку домінує обробна промисловість за рахунок, у першу чергу, такої галузі, як машинобудування (36,7% – 2003 року і 37,2%, як очікується, – 2004-го) (див. табл. 10). Можна сподіватися, що індустріальний характер розвитку є системною ознакою сучасного етапу зростання, який має надалі для підтримки високих темпів економічного розвитку послідовно перерости на інноваційний. Слід зауважити, що оскільки на кожен відсоток приросту ВВП у сучасних умовах треба мати 2–3% приросту капіталовкладень (а така тенденція має місце в Україні – див. табл. 9), можна реально сподіватися на те, що Україна найближчими роками матиме серйозні підстави для забезпечення динамічного економічного росту на індустріальній основі, оскільки високі темпи економічного зростання впродовж чотирьох років, яких вдалося досягти, перевищують середньорічні показники багатьох країн із перехідною економікою за такий самий період за інтенсивної внутрішньої інвестиційної активності.

Зміст реформ в Україні, як відомо, суттєво відрізнявся від того, що, наприклад, відбувалося у країнах Східної Європи, які ставили за зразок ринкових реформ, але які так і не змогли впродовж принаймні п'яти років досягти темпів зростання хоча б на рівні 5% у середньорічному вимірі. Натомість Україна за 2000–2004 роки матиме середньорічний темп росту ВВП більш як 7%. Це свідчить про те, що тут зміст і уроки реформ мають певні переваги. Отже, перед нами ще один урок, з якого необхідно зробити висновки на майбутнє щодо подальших перетворень. Слід урахувати, як вище вказувалося, характер розвитку економіки, особливо промисловості. В Україні він має індустріальні ознаки, про що свідчить і те, що машинобудування збільшило темпи економічного розвитку 2003 року порівняно з 2000-м – першим роком стабільного економічного зростання – у 2,4 раза, й очікується, що продовжить їх і 2004 року, маючи при цьому величину, більшу ніж 2,4 раза. Разом з тим у ці роки ріст не супроводжувався раціоналізацією економічних зв'язків із зовнішнім світом. І це ще один урок на майбутнє. Про вказане свідчить співвідношення товарної структури світового експорту й експорту з України. Якщо фактично 2000 року готова продукція у світовому експорті становила 77,5% (див. табл. 11), то в Україні 2003 року вона складала 36,1% і знизилася порівняно з 1996 роком на 1 процентний пункт, хоча порівняно з 2002 роком зросла на 0,7 процентного пункту. Експорт з України сировини і напівфабрикатів (див. табл. 12) склав 2003 року 51,1% і зростав усі роки за своєю питомою вагою, натомість у світі цей показник увесь час знижувався і становив 2000 року лише 12,5%, що майже в 4 рази менше. Таким чином, процес товарообміну з зовнішнім світом відбувався не на еквівалентній основі. Фактично за технологічну ренту ми розплачувалися природною рентою, що характеризує нашу країну в процесі входження її економіки у світову господарську систему як таку, що належить до *країн відносно слабких в індустріальному плані порівняно з іншими, особливо розвиненими країнами світу*, які пройшли не тільки процес індустріалізації, а й упевнено долають постіндустріальну стадію зі всією сукупністю суперечностей, забезпечуючи хоча й недостатнє зростання

продуктивності праці в секторах економіки, які першочергово задовольняють основні потреби населення.

Загалом маємо підстави твердити, що нова економічна система, створена в Україні, незважаючи на проблеми в її розвитку щодо технологічного оновлення виробництва, впродовж майже п'яти років динамічно розвивається. Проте підкреслимо, що, *попри всі існуючі обмеження з боку інших країн щодо визнання України країною з ринковою економікою, які мають, як вище вказувалося, радше політичний, аніж економічний характер*, і виходячи з того, що у разі, якщо створена економічна система залишатиметься дієздатною і забезпечуватиме високі і стабільні темпи економічного зростання й одночасно сприятиме підвищенню рівня життя населення, процес визнання України країною з ринковою економікою з боку міжнародного співтовариства не буде відкладений надовго.

Розглядаючи перспективи української економіки на період до 2015 року, важливо поставити такі питання: яким чином буде забезпечене стабільне економічне зростання; чи є для цього необхідні ресурси; і чи здатні ми раціонально їх використати, щоб досягти успіху?

Досвід інших країн свідчить, що за досить тривалий період ХХ століття у світі можна знайти аналоги стабільних і високих темпів економічного зростання, тому постановка такого завдання для України може бути цілком коректною, хоча це не означає, що вказане буде обов'язково досягнуто. Зовсім ні. Для оптимізму, як і для песимізму, достатньо підстав, а тому спробуємо дати оцінку реалістичності підходу до забезпечення стабільних і високих темпів економічного зростання в довгостроковому плані з тим, що б увійти в число країн, які мали або мають зараз такий успіх, і розв'язати ті докорінні завдання майбутнього, про зміст і суперечності яких ішлося на початку статті.

Звернемося спочатку до деяких узагальнень, які на сьогодні вже зроблені для європейських країн в частині оцінки підсумків приросту валового суспільного та валового внутрішнього продукту протягом ХХ століття, яке зі зрозумілих причин розбито на два періоди (довоєнний та післявоєнний).

У період 1913–1938 років в цілому жодна європейська країна не мала середньорічних темпів приросту валового суспільного продукту вищих за 3,4%, і то такий показник був досягнутий у вказаний період тільки Болгарією. Якщо період спостережень скоротити і розглянути 1929–1938 роки, то в цей час СРСР мав темпи економічного зростання 6,0%, Фінляндія – 5,7%, Греція – 6,2%, Німеччина – 5,0%, Болгарія – 4,8%². Решта європейських країн не дотягували і до 3,0%. В повоєнний період 1950 – 1984 років ситуація з динамікою економічного зростання змінюється. Особливо динамічної зміни набуває економічне зростання в період 1953–1973 років. Європейська економіка в цілому в цей період зростає з темпом 5,6%. Особливою динамікою (понад 5,0%) відзначаються країни, серед яких: Австрія – 5,3%; Болгарія – 7,2; Греція – 7,0; Іспанія – 6,2; Італія – 5,4; НДР – 6,2; Нідерланди – 5,0; Польща – 6,7; Португалія – 5,4; Румунія – 7,7; СРСР – 6,7; Угорщина – 5,8; Фінляндія – 5,1;

² Статистичні дані за період ХХ століття в частині оцінки щорічних темпів економічного росту приводяться згідно з: *Фишер В.* Европа: экономическое общество и государство 1914–1980. – М., 1999. – С. 127–128.

Франція – 5,4; ФРН – 6,0; Чехословаччина – 5,8; Югославія – 6,6%³. Зрозуміло, що такі показники були досягнуті завдяки процесам післявоєнної відбудови економіки, надані темпи економічного зростання до кінця XX століття знизилися і не досягали тієї критичної величини, що у довоєнні роки – 3%, і в сукупності середні темпи росту суспільного продукту трималися в межах 2–3%. Для Західної Європи в цілому цей показник становив 2,5%⁴.

Поряд з таким результатом, як свідчать дані табл. 13, окремих країн з високими темпами росту було досить багато, і період їх стабільного і високого за показниками економічного зростання складав часто навіть понад 20 років. При цьому прискорення економічного зростання не було пов'язане з процесами, характерними для періоду 1950–1973 років, як це мало місце в європейських країнах, коли відбувався процес післявоєнного відновлення економіки. Разом з тим середньорічні темпи росту ВВП іноді виходили навіть за рамки 8% (див. для прикладу табл. 7). Саме тому поставити перед економікою України завдання досягти економічного зростання в середньорічному обчисленні понад 7% до 2015 року, що пов'язано з періодом у 15 років, урахувуючи, що економічне зростання почалося 2000 року, – *завдання не безпідставне, хоча і не беззаперечне*. Виходячи з того, що в такий проміжок часу, як 15 років, зростання в сучасних умовах повинно мати виключно інвестиційний, а в подальшому й інноваційний характер. До того ж важливо враховувати, наскільки, відповідно, має зрости величина валового нагромадження у відсотках до ВВП і які для цього є перспективи в Україні, оскільки власне фінансові ресурси є першочерговою основою забезпечення економічного росту, що ж стосується інноваційної складової, то вона може мати і ендогенний, і екзогенний, і змішаний характер. Особливо важливо визначитися з моделлю, яку ми вважаємо доцільною і перспективною для України. Це має велике значення, оскільки, як показали результати дискусії круглого столу "Перспективи формування та розвитку ринку високих технологій в Україні", проведеного в Інституті економічного прогнозування НАН України 21 травня 2004 року, для України, на жаль, ще відкритою залишається проблема вибору і моделі, і пріоритетів технологічного розвитку, хоча в декларативному плані це питання порушувалося неодноразово.

Порівняльний аналіз даних табл. 13 спонукає до важливих висновків про перспективи економічного зростання в Україні з урахуванням можливостей підвищення норми валового нагромадження у структурі ВВП. Як бачимо з табл. 13, країни, які досягли середньорічних темпів економічного зростання понад 7% упродовж досить тривалого періоду, мали середньорічну норму нагромадження щодо ВВП близько 30%, а іноді навіть більшу. Якщо норма валового нагромадження залишалася на рівні, дещо більшому за 20%, то країна мала темпи економічного зростання близько 5% на рік із невеликими відхиленнями в той чи той бік (виняток – Індія в 1980–2002 роках, Бразилія в 1967–1976-х). Оскільки перед Україною стоїть завдання досягти темпів зрос-

³ Там же. – С. 128.

⁴ Там же. – С. 135.

тання понад 7% на рік до 2015 року, то цілком зрозумілим є можливий висновок щодо рівня норми нагромадження на перспективу, яка щодо ВВП має зростати до 30%. У противному ж разі забезпечити вказаний рівень показників економічного зростання в довгостроковому плані буде, на наш погляд, неможливо. Проблема залучення додаткових фінансових ресурсів для інвестування в економіку України актуалізується і надалі, незважаючи на те, що, за підсумками останніх років, на 1% росту ВВП припадало до 2–3% щорічного росту інвестицій. Вказана пропорція має залишатися на достатньо тривалий період. Як показують наші дослідження, за таких умов інвестування в економіку України в довгостроковому плані буде нормалізований і процес обігу основного капіталу.

Таблиця 13

Країни, що досягли високих (понад 5%) темпів економічного зростання у другій половині XX століття, в середньорічному обчисленні понад 5 років поспіль*

Період	Китай, 1977–2002, за винятком 1989–1990	Бразилія, 1967–1976	Японія, 1961–1970	Корея, 1963–1997, за винятком 1980	В'єтнам, 1991–2002	Польща, 1994–1998	Росія, 1999–2003	Україна, 1999–2005**	Індія, 1980–2002
Середньорічні темпи економічного зростання	9,7	9,8	10,2	8,1	7,3	5,5	5,7	7,6	5,6
Середньорічна величина валового нагромадження, % до ВВП	35,6	21,8	32,4	30,3	26,5	21,2	18,4	21,5	21,2

Довідково: країни Латинської Америки 2000 року мали норму валових заощаджень у середньому 17–19%.

* Дані Світового банку: <http://devdata.worldbank.org/query>

** Враховуючи очікуване виконання 2004 року та прогноз на 2005 рік.

Спробуємо оцінити наявні та перспективні фінансові ресурси, які можна і доцільно залучити у перспективі до фінансового забезпечення економічного зростання. Маються на увазі, передусім, внутрішні фінансові ресурси.

Як свідчать дані табл. 13, Україна, маючи в 2000–2003 роках норму заощаджень понад 20%, не досягла навіть середньосвітової норми. В період 1975–2000 років вона була, як відомо, на рівні 23–24% ВВП. А якщо врахувати, що такі лідери економічного зростання, як Японія, Китай, розвинені країни Азії, мали норму нагромадження понад 30%, а в певні періоди й до 40% ВВП (наприклад, Китай 2000 року), то можна зробити висновок про наявність значних потенційних можливостей України щодо залучення фінансових ресур-

сів до фінансування капіталовкладень на перспективу за рахунок як внутрішніх, так і зовнішніх джерел.

Слід відзначити, що Україна поки що слабо використовує іноземні заощадження для інвестування в економіку. При цьому якщо державні запозичення України за кордоном обмежені у своїх можливостях, оскільки її зовнішні боргові зобов'язання перебувають на межі їх можливого обслуговування, то корпоративні можуть і повинні динамічно зростати за обсягом. Якщо подивитися на обсяги наявних зовнішніх запозичень корпоративного сектора економіки України в порівнянні з іншими країнами, обчислені у відсотках до обсягу експорту товарів і послуг, то Україна має показник близько 10%. Розрахунок здійснюється так, щоб мати можливість урахувати, наскільки критичними є запозичення, з тим щоб зберегти у країні фінансову стабільність, оскільки в разі надкритичних запозичень корпоративного сектора (за обсягами понад 65% відносно експорту) за певних обставин у країні може виникнути фінансова криза⁵, особливо якщо такі запозичення зроблені не у вигляді прямих іноземних інвестицій, які є порівняно малоліквідними, а у вигляді портфельних інвестицій чи кредитів іноземних фінансових установ, як це переважно є в Україні. Як бачимо, Україна у порівнянні з країнами, які пережили фінансову кризу, і за обсягами корпоративних залучень (табл. 14), і за обсягами зовнішнього боргу (табл. 15) є поза критичною межею і може досить довго, за відповідної економічної та фінансової політики, здійснювати без загрози фінансової дестабілізації зовнішні запозичення. Згідно з розрахунками, для забезпечення середньорічного темпу росту, наприклад, навіть на рівні 8%, обсяги залучень іноземного капіталу корпоративним сектором економіки України до 2008 року можуть зростати щорічно до 3,6 млрд дол. США і сумарно досягти величини понад 18 млрд дол. (табл. 16). Це означає, що розвиток фондового ринку в Україні і розширення участі суб'єктів господарювання на зовнішніх ринках запозичень стає однією з ключових проблем забезпечення високих темпів економічного росту, оскільки надходження іноземного капіталу до національної економіки може бути вагомим чинником прискорення економічного зростання, хоча іноземні інвестиції з точки зору його забезпечення в довгостроковій перспективі є далеко неоднозначними.

Міжнародні дослідження свідчать про наявність щільного кореляційного зв'язку між темпами росту національної економіки й обсягами залучення іноземного капіталу. Так, збільшення припливу іноземного капіталу **на 1% ВВП** підвищує темпи зростання середньодушових доходів **на 0,25–0,5% ВВП**⁶. До того ж залучення банківських кредитів і портфельних інвестицій сприяє розвитку національної фінансової системи, що підвищує ефективність використання наявного капіталу в межах національної економіки.

⁵ Показник 65% корпоративних запозичень від обсягу експорту товарів і послуг є усередненим і не завжди свідчить про настання фінансової кризи, але саме його ми взяли за верхню межу в розрахунках, оскільки таку величину використовують у практиці міжнародних порівнянь.

⁶ International Bank for Reconstruction and Development. Global Development Finance, 1999.

Таблиця 14

**Обсяги зовнішньої заборгованості корпоративного сектора економіки*,
% до експорту товарів і послуг**

	1996	1998	2001	2003
Країни, що стабільно розвивалися				
Польща	4,0	30,5	55,7	...
Угорщина	23,4	28,0	35,2	...
Словаччина	4,0	23,5	16,4	...
Країни, які пережили фінансову кризу				
Мексика	17,7	26,7	29,2	...
Таїланд	64,0	63,5	37,6	...
Аргентина	58,0	74,7	47,6	...
Бразилія	82,0	167,3	133,7	...
Чехія	6,8	14,3	16,0	...
Країни, що інтегруються до світового ринку позичкових капіталів				
Росія	0,0	24,2	18,7	45,0
Україна	0,9	4,7	9,2	10,0

* Розрахунки Інституту економічного прогнозування НАН України за даними Global Development Finance 2003, НБУ.

Таблиця 15

Обсяги зовнішнього національного боргу*

	% до ВВП			% до експорту товарів і послуг		
	1996	1998	2001	1996	1998	2001
Країни, що стабільно розвивалися						
Польща	31,5	31,3	31,7	103,2	106,1	100,8
Угорщина	54,7	52,4	50,9	111,7	85,1	69,5
Словаччина	23,1	40,2	40,0	42,5	65,4	51,7
Країни, які пережили фінансову кризу						
Мексика	40,1	32,8	23,2	111,0	95,6	75,8
Таїланд	36,7	67,3	58,1	86,4	108,7	75,4
Аргентина	33,0	37,9	44,8	267,4	296,4	319,1
Бразилія	19,1	27,4	41,0	243,5	326,6	275,1
Чехія	25,1	29,7	23,1	45,8	47,1	29,9
Країни, що інтегруються до світового ринку позичкових капіталів						
Росія	27,9	60,4	43,9	106,2	178,4	110,4
Україна	20,7	30,7	32,7	44,4	71,0	56,8

* Розрахунки Інституту економічного прогнозування НАН України за даними Global Development Finance 2003, НБУ.

Таблиця 16

**Потенційні обсяги залучення іноземного
позичкового капіталу корпоративним сектором
економіки України у 2004–2008 роках*, млрд дол. США**

	Середньорічний темп зростання ВВП – 5%	Середньорічний темп зростання ВВП – 8%
Обсяги запозичень у середньому за рік	2,9	3,6
Сумарні обсяги запозичень за 2004–2008 роки	14,4	18,2

* Розрахунки Інституту економічного прогнозування НАН України.

Зовнішні позики, якщо вони помірної вартості, за слабкості внутрішнього фондового ринку та банківської системи роблять зовнішні джерела фінансування для вітчизняних суб'єктів господарювання привабливими.

Обсяги припливу іноземного капіталу до економіки країн значною мірою залежать від того, якими є темпи зростання промисловості, індекс споживчих цін, обсяги надання внутрішніх кредитів, рівень внутрішніх відсоткових ставок та величина міжнародних резервів у співвідношенні з обсягами імпорту і короткострокового боргу. Такі висновки ґрунтуються на результатах дослідження, проведеного Тейлором і Сарно, з використанням даних для 21 країни, що розвиваються, у період 1990–2001 років⁷.

Залучення іноземних кредитів підприємствами є елементом нормальних ділових стосунків, а тому не потребує втручання держави⁸, але необхідно враховувати, що розгортання міжнародних фінансових криз наприкінці 1990 років відбувалося на тлі істотного зростання зовнішньої заборгованості суб'єктів господарювання країн, що розвиваються. Отже, залучення іноземного капіталу, за висновками Т.Вахненка, **потребує розробки цілісної системи заходів макроекономічної політики і регулювальних механізмів, які, з одного боку, надали б можливості реалізувати переваги зовнішнього фінансування, а з іншого – дозволили б уникнути ризикових запозичень, здатних дестабілізувати економічну ситуацію.** До заходів, що сприяють припливу інвестицій і дозволяють уникнути ризикових запозичень, передусім, належать:

- сприятливі умови інвестування;
- контроль попиту на короткострокові позики;
- безпроцентне резервування фінансових вкладень;
- обмеження надходжень портфельних інвестицій;
- надання переваг прямим іноземним інвестиціям.

Для розроблення перспективної економічної політики, що сприятиме стабільному економічному росту, важливо врахувати особливості процесу нагромадження основного капіталу, яке мало місце в Україні останніми роками. В перспективі це може збільшити ресурси розвитку за умови, що буде розв'язано проблему співвідношення заощадження і нагромадження капіталу.

В Україні впродовж останніх років спостерігалось перевищення заощадження над нагромадженням капіталу. В зовнішньоекономічних відносинах на статтю "чисте кредитування" 2002 року припадало 7,6% ВВП⁹. Таке співвідношення свідчить про нееквівалентний обмін з іншим світом і неефективне використання внутрішніх інвестиційних джерел. По суті, Україна є чистим кредитором зовнішнього світу, хоча водночас вона сама потребує значних інвестиційних ресурсів. Зокрема, в 2002 році значна величина фінансових ресурсів була витрачена на забезпечення нееквівалентного обміну, на виплату

⁷ International Bank for Reconstruction and Development. Global Development Finance, 2002. – P. 49.

⁸ Mehran H. External Debt Management. – International Monetary Fund – Washington D.C., 1985.

⁹ Національні рахунки України за 2002 рік: Стат. зб. – К., 2004. – С. 61.

іноземним власникам за володіння власністю, на вивіз капіталу за кордон і покриття нееквівалентної торгівлі. Загалом вона складала понад 3 млрд дол., що більш як у 5 разів перевищило суму іноземних інвестицій, отриманих того ж 2002 року (табл. 17). У перспективі досить складно буде забезпечити стабільне зростання, якщо внутрішні фінансові ресурси вивозитимуться з країни, а зовнішні запозичення, особливо через корпоративний сектор, відставатимуть. Саме тому ще одним важливим уроком минулого щодо ринкових реформ є необхідність розвитку фондового ринку і забезпечення його участі в міжнародних потоках капіталу, що має збільшити зовнішні запозичення і мінімізувати нееквівалентний обмін, характерний країнам третього світу, що вимушені за технологічний процес розраховуватися природною рентою (перспективи і напрями економічної політики щодо розвитку фондового ринку в деталізованому відношенні розроблено Інститутом економічного прогнозування НАН України).

Таблиця 17

Динаміка і співвідношення показників валових заощаджень, валового нагромадження та інвестицій в основний капітал*, фактичні ціни

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах), млн грн	81519	93365	102593	130442	170070	204190	225810
Валове заощадження, млн грн	16284	17512	19634	29354	41896	52248	62632
у % до ВВП	19,98	18,76	19,14	22,50	24,63	25,59	27,74
Валове нагромадження основного капіталу, млн грн	16891	18517	20096	25131	33427	40211	43289
у % до ВВП	20,72	19,83	19,59	19,27	19,65	19,69	19,17
Інвестиції в основний капітал, млн грн	12557	12401	13958	17552	23629	32573	37178
у % до ВВП	15,40	13,28	13,61	13,46	13,89	15,95	16,46
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-), млн грн	-2188	-2511	-1723	6608	8365	7723	17177
у % до ВВП	-2,68	-2,69	-1,68	5,07	4,92	3,78	7,61
Споживання основного капіталу, млн грн	-14702	-17342	-19281	-23230	-30223	-34303	-36160
у % до ВВП	18,04	18,57	18,79	17,81	17,77	16,80	16,01

* Складено і розраховано за даними Держкомстату України.

Аналіз даних табл. 17 показує, що сума інвестицій в основний капітал є нижчою за валове нагромадження. Це можна пояснити тим, що помітну частку валового нагромадження основного капіталу складає амортизаційний фонд,

який у значних обсягах використовується не за цільовим призначенням, у тому числі на приріст запасів матеріальних оборотних коштів і покриття витрат, пов'язаних з неефективним господарюванням. Узагалі, в частині амортизаційної політики і використання її у цілях прискорення економічного зростання в Україні так і не вдалося створити ефективну систему. Сьогодні вона залишається такою, що припускає і навіть сприяє неефективному господарюванню, на що неодноразово вказували спеціалісти Інституту економічного прогнозування НАН України і щодо напрямів удосконалення якої вони розробили низку пропозицій, що можуть і повинні мати законодавче врегулювання.

До найважливіших складових забезпечення стабільного економічного зростання належить проблема подальшого підвищення рівня життя населення, оскільки рівень життя й оплата праці не відповідають рівню кваліфікації. Згідно з даними табл. 18, проблема подальшого підвищення рівня життя населення в Україні пов'язана (як у принциповому плані, так і у фактичному) не лише з подальшим піднесенням продуктивності праці і ростом на цій основі оплати праці населення, зайнятого високопродуктивною працею, а і з використанням наявних можливостей здійснення структурних змін у ВВП, оскільки фактично не вичерпані ресурси збільшення частки оплати праці у ВВП, а така ситуація не сприяє мотивації до підвищення продуктивності праці.

Слід зазначити, що в 1999–2003 роках, тобто в період, коли спостерігалось економічне зростання, частка оплати праці у ВВП становила в середньому лише 43,7% (натомість у розвинених країнах 1999 року вона перевищила 52%), і при цьому продуктивність праці зросла, як указано в табл. 18, на 16,4%. Ріст оплати праці за вказаний період становив 17,1%. На нашу думку, для забезпечення оптимальності у співвідношенні росту оплати праці і продуктивності та досягнення прогресивних змін у структурі ВВП на користь росту питомої ваги оплати праці у ВВП необхідно в подальшому змінити співвідношення між ростом оплати праці і ростом продуктивності праці на користь оплати з тим, щоб досягти рівня оплати праці у структурі ВВП країн з високою продуктивністю праці (табл. 19). Якщо оплата праці не буде підтягуватися до відповідного рівня, як наведено у порівнянні з питомою вагою інших країн, зацікавленість у продуктивній праці не зростатиме. Для аргументації такої точки зору можемо зауважити, що зміни вказаних співвідношень не принесуть втрат для інвестиційного процесу, оскільки схильність до заощаджень не зменшиться, а збільшиться, за умови, що цей процес супроводжуватиметься мінімізацією – одночасно – ролі України як нетто-кредитора зовнішнього світу. В табл. 18 ми навели результати розрахунку, згідно з яким на період до 2015 року в Україні можливе досягнення рівня оплати праці у структурі ВВП тих співвідношень, які властиві країнам з високою продуктивністю праці (див. табл. 19). Вважаємо, що це є мінімальний за динамічними характеристиками варіант змін даного співвідношення. За активних змін у політиці оплати праці вказаного співвідношення слід досягти вже до 2010 року, інакше є загроза втратити динаміку росту продуктивності праці, а це за обмежених наявних трудових ресурсів для України загрожує втратою темпів економічного зростання, тим більше, що існує значний розрив у структурі доходів населення, мінімізація якого хоча би до рівня 8–10 разів була б продуктивною страте-

гією у забезпеченні процесу підвищення зацікавленості працюючих у підвищенні продуктивності праці. Слід зазначити, що це питання є не менш важливим у політиці стимулювання економічного росту. Воно є основною складовою вдосконалення політики доходу і політики оплати праці населення. В даній статті воно не розглядається, оскільки має за змістом самостійне значення.

Таблиця 18

Соціальні показники України за 1999–2015 роки*

	У середньому за рік			
	1999–2003	2004–2005	2006–2010	2011–2015
Номінальний ВВП, млрд грн	197,3	312,6	477,6	765,3
Питома вага оплати праці у ВВП, %	43,7	45,5	46,7	51,8
Зміна темпів, % ВВП	5,9	6,8	7,0	5,6
Продуктивність праці	16,4	11,8	11,1	8,4
Оплата праці (на одного зайнятого)	17,1	11,2	12,8	9,5

* Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К., 2003. – С. 38, 39, 407, 408.

Таблиця 19

**Частка оплати праці у структурі ВВП
за 1995–1999 роки*, % до ВВП**

Країна	1995	1996	1997	1998	1999	У середньому за 1995–1999 роки
США	56,8	56,3	56,1	56,8	57,2	56,6
Німеччина	55,3	54,9	53,9	53,2	53,2	54,1
Франція	52,0	52,1	51,9	51,6	52,0	51,9
Великобританія	54,0	53,5	53,7	54,4	55,2	54,2
Японія	55,0	54,7	54,7	54,8	...	54,8
Польща	42,9	44,3	45,1	45,2	...	44,4

* Розраховано за даними: National Accounts of OECD countries. – OECD. – 2001. – Vol. 1. – P. 81, 91, 151, 224–225, 281, 291, 304–305; International Financial Statistics. – Washington: International Monetary Fund. – 2001. – December. – P. 346–353, 366–373, 464–469, 690–695, 866–871, 872–879.

Беззаперечну роль у зростанні оплати праці відіграє державна політика у сфері оподаткування і стимулювання економічної активності населення, яке буде в змозі як сплачувати податки, так і сприяти безпосередньо активізації інвестиційної діяльності. Як відомо, в сучасній економічній системі таку роль відіграє середній клас, який є одночасно носієм усіх указаних функцій і, крім того, забезпечує стабільність держави й економіки. Саме тому в політиці оплати праці, в політиці оподаткування, в інвестиційній політиці мають бути закладені такі стимули, які б дозволяли формуватися середньому класу. Про обмежені можливості системи господарювання, що склалася за підсумками трансформаційних перетворень, щодо формування середнього класу в Україні детально йдеться в одній із авторських публікацій¹⁰. Для докорінної зміни ситуації необхідно принципово змінити підходи в економічній політиці – "збага-

¹⁰ Гесць В.М. Економічні передумови стабільного соціального розвитку в середньостроковій перспективі // Економіка і прогнозування. – 2002. – №2. – С. 9–33.

тися за одну ніч" на "працю, навчайся і досягнеш комфорту"¹¹, оскільки в існуючих умовах більшості населення, яке потерпіло від реформ, не вдасться досягти становища середнього класу, і, як наслідок, у країні загалом не вдається поки що досягти суспільного визнання існуючого майнового і, відповідно, дохідного розшарування. У разі непереходу на нову модель розвитку, за якої стає можливим процес формування середнього класу, реальністю буде після зміни влади, яка часто відбувається внаслідок політичних виборів або переворотів, загострення боротьби за перерозподіл, перш за все власності, і привласнення доходів. Бізнес не дбатиме про капіталізацію економіки, а працююче населення не буде зацікавлене у зростанні продуктивності праці і, відповідно, заробітної плати. В результаті всі тяжітимуть до тіньової діяльності і тіньових доходів, що, власне, значною мірою є й зараз. Як було відзначено в указаній авторській праці, доходи населення різних груп, які вдається виявити через опитування, мають значно меншу величину, ніж витрати.

Завдання на майбутнє полягає не тільки в тому, щоб мотивувати населення до високопродуктивної праці, а й у тому, щоб не допустити у країні чергового перерозподілу власності, оскільки від нього ще більшою мірою, як показують попередні роки трансформаційних змін, відбувається переміщення доходів до тих верств населення, які діють і збагачуються нелегітимним шляхом, підвищуючи соціальну напруженість і збільшуючи число бідних, що втрачають орієнтири в житті і внаслідок цього не мають ніякої зацікавленості у продуктивній активності. Саме тому підтримка економічного зростання на майбутнє можлива не тільки за умови принципової зміни політики формування доходів, а й недопущення перерозподілу власності та привласнення незаробленого за рахунок протекціоністського і лобістського впливу на державу, яка своїм рішенням здатна надати необґрунтовані пільги значній частині бізнесу (масштаби її в Україні неодноразово оцінювалися як надзвичайні), зменшити податкове навантаження на багатих (приклад останньої – 2003 року – зміни в системі оподаткування доходів населення), обмежити доступність до безоплатного навчання і втратити контроль за його ефективністю та якістю, особливо у приватній його частині, обмежити контроль за безпідставним збільшенням надприбутків у житловому будівництві та інших соціально важливих сферах життя суспільства¹². Усе це обмежує можливості збільшення прямих та опосередкованих доходів населення, особливо його збіднілої частини, а без подолання цієї ситуації неможливий успіх у забезпеченні довгострокового економічного зростання. У разі непереходу до моделі, в якій праця, навчання є єдиними можливостями задоволення потреб, притому, що держава вичерпала свої патерналістські можливості, все це дуже болісно вдарить по найбідніших верствах населення. Саме тому з метою збереження стабільності держава може спробувати відродити свій вплив на економіку через використання можливостей адміністративного ресурсу і взяття під контроль окремих, мож-

¹¹ Разумнова И.И. Американский средний класс в условиях регулируемой экономики // США. Канада: экономика, политика, культура. – 2004. – №4. – С. 21.

¹² Детально див.: Гесць В.М. Формування дохідної частини бюджету: підсумки, проблеми, перспективи // Економіка і прогнозування. – 2004. – №1. – С. 9–31.

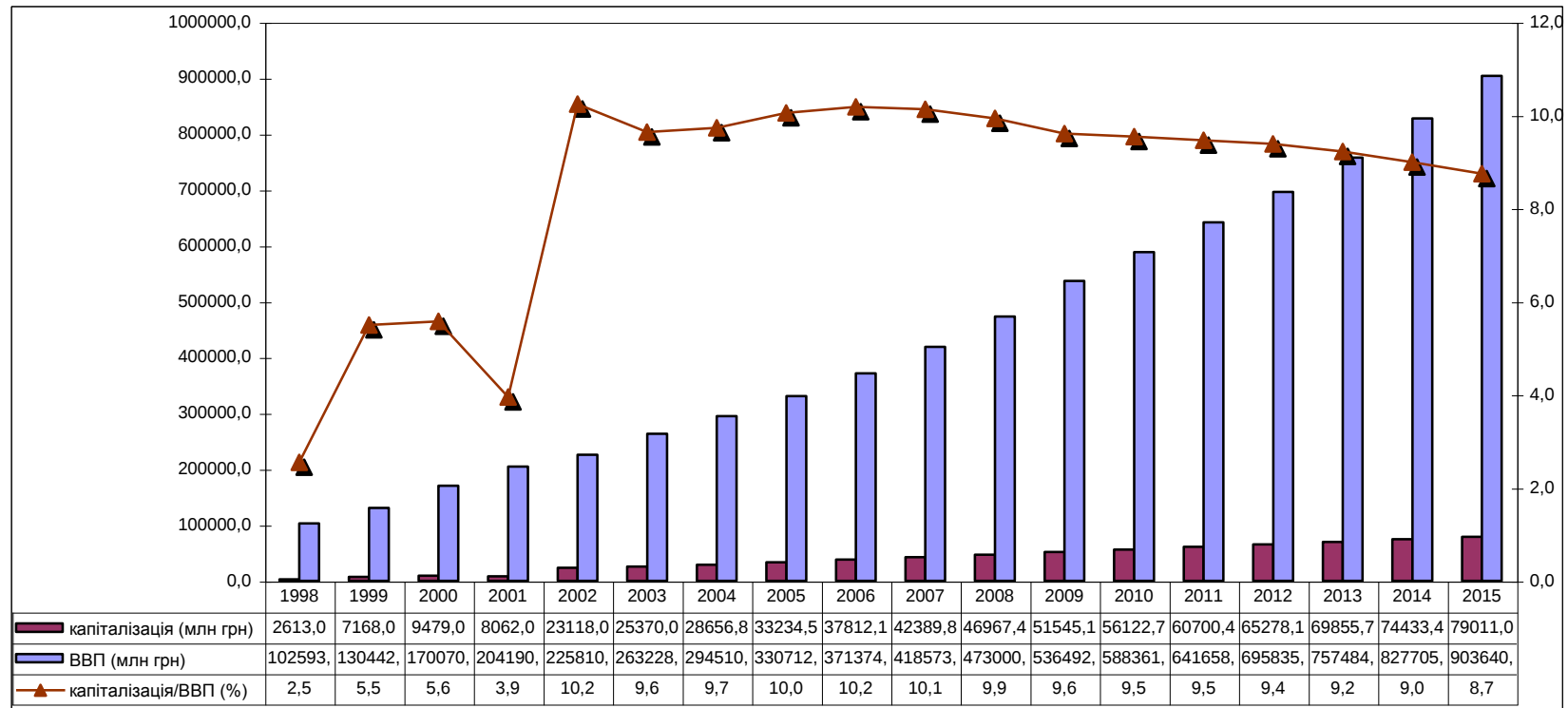
ливо, значних сфер бізнесу. Такий шлях має загрозу того, що "вірогідним підсумком такої політики може стати формування моделі державного капіталізму..."¹³, який може мати в кінцевому своєму значенні, як було це показано А.Радігіним, різноманітні економічні моделі, в тому числі повернення до ситуації, що мала місце 1990 року, тобто чергового перерозподілу власності, що аж ніяк не розв'язує проблем, на які вказувалося вище, а, навпаки, їх загострює. Це означає, що без послідовної розбудови середнього класу й основ громадянського суспільства в майбутньому можливі достатньо серйозні відхилення від модернізаційного шляху розвитку економіки.

У розробленні політики довгострокового росту в нових умовах ми повинні враховувати також те, наскільки швидко йде процес капіталізації економіки, оскільки в подальшому, після відновлення економічного зростання, реалізація інвестиційно-інноваційного росту визначатиметься, крім вищевказаного, процесом капіталізації економіки. На рисунку і в таблиці, поданій на цьому рисунку, наведена динаміка і рівень капіталізації економіки України в порівнянні з іншими країнами і в розрахунку до 2015 року. Як бачимо з наведених даних, як за рівнем капіталізації, так і за її динамікою Україна відстає навіть від своїх найближчих сусідів, а в розрахунку на перспективу рівень капіталізації знижуватиметься, якщо темпи росту капіталізації і економіки загалом збережуться на сучасному рівні. Зрозуміло, що це лише припущення, оскільки такий процес буде неможливим, а тому або темпи росту економіки знизяться, або процес капіталізації економіки слід буде прискорити.

Розширення інвестиційної діяльності за рахунок зовнішніх запозичень і підвищення капіталізації економіки України, на що ми наголошували вище, відбуватиметься в умовах подальшої активізації процесів глобалізації. Зовнішню інвестиційну активність, у першу чергу, слід пов'язувати з розширенням можливостей ТНК, оскільки існуючі обмеження, які мали місце в попередній економічній системі, вже зняті, отже, з'явилося більше можливостей для проникнення зовнішніх інвесторів в економіку країни. Крім того, спостерігається високий ступінь економічного зростання, відповідно, формується привабливість усього регіону, в якому Росія, Україна, Казахстан залишатимуться локомотивом росту. Україна в цьому регіоні має найбільш динамічну економіку, отже, в неї є позитивний заряд на майбутнє, завдяки якому інтенсифікуватиметься діяльність зовнішніх інвесторів, яка буде підтримуватися ще й процесами приватизації найпривабливіших об'єктів державної власності.

Прихід іноземних інвесторів сприятиме створенню нових робочих місць, опануванню нових виробничих технологій і технологій менеджменту, але разом із тим підвищуватиметься вразливість господарства країни. Щоб не допустити в подальшому високого ступеня залежності, важливо, щоб стратегія входження у світове господарство відповідно до процесів глобалізації спиралася на розвиток регіональних ринків і розширення участі в них національних ТНК. Економіка

¹³ Радигин А. Россия в 2000–2004 годах: на пути к государственному капитализму? // Вопросы экономики. – 2004. – №4. – С. 63.

Д о в і д к о в о : Капіталізація (% від ВВП) деяких країн світу

	1998	1999	2000	2001	2002
Польща	12,9	19,1	19,1	14,2	15,3
Чехія	21,1	21,4	21,4	16,0	22,8
Росія	7,3	37,3	15,0	24,6	35,8

Рисунок. Капіталізація України: фактичний стан і прогноз до 2015 року

країн, ступінь залежності яких від регіональних ринків є невисокою, за результатами досліджень А.Бобровнікова та інших авторів, часто потерпає від фінансової нестабільності, і головне при цьому – частка експорту їх продукції в частині високотехнологічних товарів є досить низькою (табл. 20).

Таблиця 20

**Частка експорту різних категорій товарів
на регіональний ринок 1999 року¹⁴**

Країни	Разом	Промислові напівфабри- кати	Товари масового виробництва	Високотех- нологічні товари
Латинська Америка (без Мексики)	27,6	31,7	64,8	37,3
Країни з високою питомою вагою регіональної торгівлі (понад 40%) У середньому по групі	45,8	47,6	86,1	69,6
Країни з середньою питомою вагою регіональної торгівлі (від 20 до 40%) У середньому по групі	23,2	27,9	57,0	38,8
Країни з низькою питомою вагою регіональної торгівлі (менше 20%) У середньому по групі	13,4	21,0	33,6	0,1

Як бачимо, у країнах з високою питомою вагою регіональної торгівлі (понад 40%) високотехнологічні товари сягають в експорті майже 70%. Таким шляхом зберігається стабільність і відносна технологічна незалежність.

За висновком А.Бобровнікова та його колег, регіональна інтеграція в умовах порівняно низької якості продукції і труднощів у конкурентній боротьбі на міжнародних ринках дозволяє підтримувати, розвивати і розширювати:

- обсяги ринку;
- нові галузі промисловості,

а далі через регіональну інтеграцію відбувається процес входження в глобалізовані структури. Висновок, який впливає з досвіду латиноамериканських країн, свідчить про те, що: "Зняття митних бар'єрів у міжнародній торгівлі не тільки не зменшило, а і збільшило труднощі просування латиноамериканських товарів на міжнародні ринки у зв'язку із швидким нарощенням "технічних" перепон для їх зовнішньої торгівлі¹⁵. Тому в середньостроковій і довгостро-

¹⁴ Див.: Бобровніков А.В., Талерман В.А., Шереметьев И.К. Латиноамериканский опыт модернизации. Итоги экономических реформ первого поколения. – М., 2002. – С. 8–9.

¹⁵ Цей висновок збігається з нашим висновком про те, що визнання України як країни з ринковою економікою зовсім необов'язково забезпечить ліквідацію бар'єрів на шляху розширення торгівлі та зняття обмежень, оскільки сьогодні розвинені країни, за формою визнаючи прерогативу вільного ринку, разом з тим масово захищають економіку своєї країни від зовнішніх конкурентів, з одного боку, а з іншого – створюють умови, тобто сприяють проникненню національних корпорацій у зовнішній простір. Це ще один із найважливіших уроків ринкових реформ останніх десяти років, який маємо врахувати в майбутньому.

ковій перспективі найважливішим клопотом країн Латинської Америки залишаються впровадження технологічних нововведень, що підвищують додану вартість експортної продукції та її конкурентоспроможність; координація зусиль щодо зміцнення науково-технологічної бази шляхом формування регіональних послідовних мереж на стратегічних напрямках, які не лише сприяють росту конкурентних переваг націй, а і створюють необхідну дослідницьку структуру – основу реалізації творчого потенціалу, включення в інфраструктуру Інтернет для покращення комунікацій усередині регіону і розвиток зв'язків із світовими центрами¹⁶. (Довідково: лібералізація зовнішньої торгівлі у країнах Латинської Америки відбувалася за зниження середніх тарифів з 41,6 до 12% на даний час, а максимальна величина – з 83,7 до 38%¹⁷.)

Водночас із табл. 21 видно, що Україна, як і низка інших східноєвропейських країн, відчутно знизила рівень захисту своєї економіки, чим припустилася, на нашу думку, значних помилок. Як результат – дефіцити торговельних балансів є практично повсюдними, а високих показників росту економіки так і не вдалося досягти.

Таблиця 21

Імпортні тарифи у країнах з перехідною економікою, %

Країна	Середні рівні тарифів за роки трансформації				Кінцевий термін упровадження тарифу та його рівень відповідно до взятих країною зобов'язань перед СОТ
	1989 р.	1993 р.	1996 р.	1998 р.	2010 р.
Китай	38,1	39,9	23,6	17,4	10,0
Угорщина*	1991 р.	1992 р.	1997 р.	2002 р.	2002 р.
	16,0	8,0	14,3	9,7	9,7
Польща*	1989 р.	1990 р.	1996 р.	2002 р.	2002 р.
	18,3	6,0	21,3	11,8	11,8
Чеська Республіка			1995 р.	2000 р.	2004 р.
			13,5	10,0	5,0
Словаччина			1995 р.	2000 р.	2004 р.
			8,0	6,1	5,0
Україна**	1993 р.		1998 р.	2002 р.	-
	0–50		12,5	10,6	-

* Trade Policy Review: China, Czech Republic, Hungary, Slovakia, Poland. WTO, Geneva.

** Will Martin. Trade Policy Reform in the East Asian Transition Economies. World Bank.

У Польщі та Угорщині на початку 1990-х тарифи, як свідчать наявні дані, були суттєво скорочені. Проте через декілька років відбулося певне відновлення тарифів. Це пояснювалося, зокрема, необхідністю встановлення більш високої бази для зниження тарифів, що узгоджувалися з ЄС на майбутнє. Крім того, як відомо, польський уряд, ухвалюючи програму реформи 1990 року, спирався на припущення, що різка лібералізація сприятиме виявленню дефектів системи. Після виявлення "слабких ланок" торгова політика може стати збалансованою і зваженою. Вступ східноєвропейських країн до ЄС з існуючою гамою суперечностей має уважно вивчатися, особливо щодо наслідків для

¹⁶ Бобровников А.В., Талерман В.А., Шереметьев И.К. Латиноамериканский опыт модернизации. – С. 48.

¹⁷ Там же. – С.27.

цих країн, оскільки формується явна залежність від тих рішень, які ухвалюють у Брюсселі і які зовні є неоднозначними за своїми наслідками для кожного з 21 члена цього об'єднання, а тому спільні для всіх рішення тією чи тією мірою обов'язково зачіпатимуть інтереси кожного, що не сприятиме досягненню успіху всіх.

Що стосується України, то 1993 року стандартні рівні тарифів становили від 0 до 50%. Сьогодні переважають рівні, що сягають значень близько 10% (1998, 2002 – середньоарифметичні значення за діючим тарифом розраховані за даними Міністерства економіки та Європейської інтеграції України). Не виключено, що зниження рівня тарифного захисту національної економіки після того, як буде мінімізовано цінову конкурентоспроможність, що утворилася внаслідок кризи 1998–1999 років і була підтримана послідовною курсовою та ціновою політикою 2000–2004 років як в Україні, так і в країнах – основних торговельних партнерах після сучасних змін в динаміці вартості долара США, цін на енергоносії, економіка України, не встигнувши реструктуризуватися, зазнає значної зовнішньої експансії і втратить темпи зростання із загостренням структурних проблем – що є неприпустимим. Таким чином, щодо рівня тарифного захисту національної економіки маємо зробити відповідні висновки.

Отже, чого слід чекати в ході подальших трансформацій і поглиблення процесу входження у світове господарство і які кроки необхідно зробити, щоб забезпечити сприятливі умови для розвитку економіки України в довгостроковій перспективі?

1. Транснаціональні корпорації першочергово розвиватимуть галузі, що є джерелами сировинних ресурсів, і вкладати кошти в галузі швидкого обігу капіталу. Це зміцнюватиме нераціональну структуру експорту, хоча і принесе нові технології, у тому числі в менеджмент. Разом з тим, ураховуючи, що в Україні втрачено державний контроль над рентою, слід розв'язати питання ренти і рентних доходів з метою деякої раціоналізації структури економіки і збереження впливу держави на галузі, в розвитку яких вона зацікавлена і які підвищать конкурентоспроможність її економіки.

2. В Україні, як і в інші країни, й надалі переміщуватимуться виробництва, наприклад, складальні, які будуть використовувати ефект дешевизни і близькості до ресурсів, у тому числі трудових, проте буде втрачатися інноваційний ефект. Матиме місце процес створення нових робочих місць, але ступінь нарощування інноваційності виробництва буде порівняно невисоким, тому головним завданням зараз є створення і забезпечення розвитку національної інноваційної системи, яка забезпечуватиме поступове формування в Україні економіки знань і розвитку виробництв з високим ступенем доданої вартості. Нинішній стан справ із формуванням економіки знань узагальнений працівниками Інституту економічного прогнозування НАН України. Тут також розроблено пропозиції щодо змісту економічної політики цього напрямку, які викладено в науковій доповіді "Економіка знань і її перспективи в Україні". Розробка здійснена за участю автора і його наукового керівництва даним проектом.

3. ТНК і транснаціональний капітал затверджуватимуться на ринках України, в тому числі на фондовому, в банківському секторі і здійснюватимуть контроль над ними, монополізуючи їх, а не розвиваючи конкуренцію. Через те проблема конкурентної політики у країні надалі буде однією з найважливіших. У зв'язку з цим Інститут економічного прогнозування НАН України планує завершити разом з Антимонопольним комітетом України підготовку доповіді "Конкуренція і конкурентна політика в Україні" на базі дослідження, яке заплановано провести і за його результатами надати пропозиції уряду з метою підвищення рівня конкуренції в Україні, за рахунок якої можна досягти додаткового прискорення економічного росту.

4. В умовах зростання активності зарубіжних ТНК у перспективі можливе подальше збереження залежності економіки України від змін у світовій кон'юктурі, а тому постійно існуватиме проблема захисту внутрішніх ринків і забезпечення їх регіоналізації. Сьогодні важливо активізувати процес формування великих національних компаній, які могли б конкурувати або рівноправно брати участь у діяльності ТНК.

Уже розпочався процес формування корпоративних об'єднань, що підвищують ступінь концентрації капіталу і здатні забезпечувати процес підвищення конкурентоспроможності економіки на світових ринках.

Серед них:

- корпорація "Індустріальний союз Донбасу" (понад 40 промислових компаній України та інших країн з річним випуском 2,8 млрд дол. США – 2002 року);
- корпорація "Науково-виробничо-інвестиційна група "Інтертайп" із валовим доходом 2002 року 5 млрд грн, або 940 млн дол. Посідає четверте місце за рівнем потужностей трубних компаній світу і є третім у світі постачальником залізничних колес. При цьому має:

- 4,5% світового ринку залізничних колес,
- 4,1% світового ринку безшовних труб;

- російсько-українська компанія "Русский алюминий" – 10% світового ринку. Річний обсяг продажів (2002) – 4 млрд дол.

Детально масштаби корпоратизації економіки України в інших секторах економіки відбито в табл. 22, а рейтинг наукомістких корпорацій – в табл. 23.

Як бачимо, масштаби українських корпоративних об'єднань ще далекі від світових, навіть від масштабів країн Латинської Америки. Там сьогодні налічується 20 найбільших компаній регіону, з них 13 мексиканських, 5 бразильських, 1 аргентинська і 1 чилійська. Сукупний обсяг продажів 1999 року сягнув 72 млрд дол., чисельність зайнятих – 510 тис. осіб, експорт – 12–13 млрд дол. Середній обсяг продажів національної компанії становив 10% обсягу продажів глобальної корпорації в тій самій галузі¹⁸.

¹⁸ Там же. – С. 124.

Таблиця 22

Інтегровані великі науково-виробничі компанії України і деякі ТНК світу

Компанії	Валовий дохід
Концерн "Стірол"	1,2 млрд грн – валовий дохід
Нафтогаз України	31 млрд грн
ДАНКО (Донецьк)	2,1 млрд грн
НВО "Зоря-Машпроект"	762 млн грн
НВО "Фрунзе"	641 млн грн
<i>Довідково: зарубіжні ТНК</i>	
Ексмобіл (США)	246 млрд дол.
Електронна промисловість CANON	33 млрд дол.
HAWEEL – важке машинобудування (Японія)	23,1 млрд дол.

Таблиця 23

Рейтинг провідних наукомістких корпорацій України на 01.01.2003 року*

Корпорації	Дохід		Прибуток		Експорт		Імпорт		Капіталізація	
	тис. грн	рейтинг	тис. грн	рейтинг	тис. дол.	рейтинг	тис. дол.	рейтинг	тис. грн	рейтинг
Мотор-Січ	995,330	56	108,605	21	92,868	33	30,716	57	93,509,550	30
Зоря-Машпроект	762,686	76	148,781	17	87,506	35	19,688	88	-	-
Сумське МНПО ім.Фрунзе	641,038	88	2,120	-	112,030	26	-	-	-	-
Новокраматорський машинобудівний завод	680,941	87	136,478	18	87,166	37	-	-	-	-
Концерн "Стірол"	1,164,491	48	20,990	94	50,258	58	32,864	52	254,977,632	15
БАТ "Норд"	-	-	-	-	42,062	71	-	-	-	-
АНТК ім. Антонова	-	-	32,305	59	-	-	-	-	-	-

*Складено за даними: Рейтинг ТОП100. – №1. – 2003. – 24 лютого. (Приложение к Инвестиционной газете).

Україна, хоча й відстає від цих масштабів корпоратизації, проте, судячи з наведених даних, в Україні цей процес уже розпочався і йому слід надати прискорення, особливо якщо врахувати, що процес злиття і поглинання як у світі, так і особливо в нашій країні, є сьогодні невідворотнім, оскільки українська економіка явно відстає від визнаних на сьогодні форм концентрації капіталу, а, значить, програє у конкурентоспроможності і як результат – у його виробництві. Важливо при цьому знайти рішення вказаної проблеми водночас і в контексті недопущення монополізації внутрішнього ринку. Останнє на сьогодні є одним з найважливіших на шляху подальшого розгортання реформ в економіці з метою забезпечення і в подальшому стабільного економічного зростання. В Інституті економічного прогнозування НАН України з приводу проблем монополізму в економіці України та шляхів його подолання розгорнуто у 2003 році дослідження, які в підсумковому варіанті в частині результативності будуть оформлені наприкінці 2004 року разом з пропозиціями щодо змісту конкурентної політики на середньострокову перспективу.

Вважаємо за доцільне тут же зауважити, що прискорення процесу корпоратизації економіки і поширення його на сфери, де можуть використовуватися наукомісткі технології, можливо забезпечити в умовах розвитку "вертикально-інтегрованої власності у формі державно-корпоративній. Але і процес міжгалузевого укрупнення власності, з організаційно-економічним об'єднанням підприємств, стикованих у спільному технологічному ланцюжку, не під силу гнучкому капіталу ... весь тягар щодо процесу формування багатогалузевих корпорацій державі доведеться ... взяти на себе"¹⁹. Враховуючи, що саме такі утворення в перспективі здатні конкурувати на світових ринках, а роль держави у забезпеченні подальших трансформаційних змін зростатиме, постає проблема пошуку механізмів забезпечення ефективної держави з тим, щоб змінити відносини держави і бізнесу на взаємодію, де держава, ініціюючи технологічні нововведення для їх реалізації у бізнесі, шукає і знаходить партнерів та сприяє їхньому успіху, витрачаючи кошти на розвиток науки і техніки. Приклади такої взаємодії можна знайти в багатьох європейських країнах; особливо вражає успіх Фінляндії, яка визнана на сьогодні країною номер один в порівняльному розвитку високих технологій. Має відбутися одночасна зміна відносин, що сприяли взаємному збагаченню бюрократії і бізнесу на основі нелегітимних форм, на взаємну співпрацю, спрямовану на забезпечення розвитку економіки і країни загалом.

Відповідаючи в цілому на поставлені питання про критичну масу ринкових перетворень в Україні, можна стверджувати, що вона є такою за своїм виміром завдяки змінам, що відбулися і дали можливість перейти до *динамічного зростання* протягом останніх 6 років і завдяки яким при цьому поставлено питання про забезпечення реалізації стратегії такого ж за показниками економічного зростання на подальші **10 років**.

Однією з найважливіших умов, що мають стратегічний характер для забезпечення економічного зростання в довгостроковій перспективі, є те, на-

¹⁹ Губанов С. Императивы развития // Экономист. – 2004. – №2. – С. 15.

скільки сценарій тривалого економічного зростання узгоджений з такими традиційними ресурсами розвитку (поряд із людськими та ресурсами капіталу, про які вище йшлося), як енергетичні. Оскільки мова у даній статті, як було зрозуміло з її змісту, йшла про забезпечення високого за динамікою і ефективного за змістом економічного зростання в довгостроковому вирішенні, що дасть можливість йти Україні по шляху формування і розвитку розвинутої країни і сильної економіки, а "...сильна економіка характеризується значним споживанням енергії на душу населення"²⁰, ми зобов'язані в даній статті зробити деякі оцінки і застереження.

В Україні проблема майбутньої енергоємності економіки і забезпечення енергетичними ресурсами є чи не найважливішою, оскільки, відповідно до прогнозних розрахунків, у найближчі **5 років** виробництво електроенергії може **зростати не більше, ніж на 2–3% на рік** (прогноз Інституту економічного прогнозування НАН України). Прогнози розвитку інших галузей ПЕК теж відбивають дуже обмежені можливості збільшення виробництва енергоносіїв. При цьому в найближчі 30 і більше років джерела виробництва електроенергії залишатимуться традиційними. Згідно з цими прогнозами, збалансоване по енергоносіях зростання обсягу промислового виробництва можливе з річними темпами не більш як на 4–5%, що явно недостатньо для забезпечення стратегії довгострокового розвитку, про зміст якої йшлося вище.

Таким чином, необхідні темпи економічного зростання уже найближчими роками неминуче увійдуть у суперечність із можливостями задоволення економіки в паливі та електроенергії, отже, курс на підйом економіки буде реальним лише за умов розгортання масштабного проекту з енергозбереження, як в галузях промисловості, так і житлово-комунальному господарстві, чого можна досягти тільки через використання прогресивних ресурсозберігаючих технологій та інноваційних рішень організаційного характеру, особливо з врахуванням тенденцій до подорожчання нафти. Досягти успіху на даному етапі можна завдяки розробці та реалізації державної програми енергозбереження. У Німеччині, наприклад, у 1996–2000 роках державна програма енергозбереження була головною складовою, на підставі якої розроблялися і реалізовувалися заходи організаційного, адміністративного, фінансового, податкового характеру, завдяки яким держава практично розв'язала проблему енергозабезпечення країни.

Загалом, як ми вище вже вказували, країни з перехідною економікою є регіоном, що найдинамічніше розвивається, і локомотивом цього розвитку, за визнанням експертів Європейської економічної комісії ООН, зробленим на 95 весняній сесії 2004 року в Женеві, є три країни – Росія, Україна і Казахстан.

Країнами, які на досить тривалі періоди досягали значних успіхів у розвитку, передусім економіки, є Китай, Японія, СРСР, Корея, Німеччина, Індія, Бразилія та низка інших. Кожна з них мала свою, **оригінальну**, модель роз-

²⁰ Економидес М., Олини Р. Цвет нефти. Крупнейший мировой бизнес: история, деньги и политика. – М., 2004. – С. 29–31.

виту, яка увійшла в історію економічної науки і політики. Ці моделі вивчають, аналізують, але ми повинні розуміти, що Україні слід мати й обстоювати власну національну **оригінальну** стратегію, яка спирається на історичний досвід інших і, разом із тим, на національні **надбання**, і яка ґрунтується, перш за все, на оцінці реальності, а не на ілюзіях можливого досягнення успіху в економічному і соціальному прогресі на основі опрацювання стандартних універсальних моделей, які, як показав досвід перехідного періоду минулих років, не вели до успіху, а, навпаки, в більшості випадків загострювали проблему системності кризи, навіть у країнах, що досягали успіху на певний період і які виконали більшість із стандартних вимог. Не слід також очікувати, що вдасться універсувати стандартизовані підходи. Історичний досвід свідчить про зворотнє, оскільки різноманітність світу не дає підстав для напрацювання стандартизованих підходів для всіх часів і народів. Слід подбати про себе самим з тим, щоб забезпечити власну конкурентоспроможність. Тільки в такій *постановці* можна очікувати, що Україна з часом увійде в число країн-лідерів, які визначатимуть розвиток до середини ХХІ століття. З огляду на те, що світ крокує до "нової економіки" з величезними суперечностями, Україні доведеться забезпечувати власну конкурентоспроможність в умовах неоднозначності майбутнього, оскільки, орієнтуючись і витрачаючи кошти на інформаційну індустрію, порівняно відстають або втрачаються наукові надбання в традиційних сферах діяльності людини, які є і будуть залишатися передумовою задоволення її потреб. Крім того, проблема вибору на перспективу пріоритетів наукового та технологічного пошуку, які б задовольняли умовам забезпечення глобального і високодинамічного розвитку, загострюється і в частині співвідношення напрямків розвитку традиційних технологій і інформаційно-комунікаційних технологій, причому не тільки стосовно їх сприяння росту продуктивності праці, а й стосовно використання традиційних природних ресурсів та екологічної безпеки їх використання. Останні дослідження вчених Університету Об'єднаних Націй (за інформаційним повідомленням, розміщеним у щотижневику "2000" від 6–12 серпня 2004 року) довели таке: порівняні співвідношення між вагою сировини і готовим продуктом показують, що, наприклад, для автомобіля потрібно в 2 рази більше сировини за вагою, ніж його власна вага, а для комп'ютера – аж у 9 разів. При цьому терміни їх служби свідчать далеко не на користь комп'ютера: так, останній за нормами амортизації, зокрема в Німеччині, має замінюватися кожні 2–3 роки. До того ж більшість хімікатів, які використовуються для виробництва персональних комп'ютерів, надзвичайно токсична і значно сприяє глобальному потеплінню, – і це вже має місце на фоні досить обмеженого сприяння росту продуктивності праці в цілому в економіці (Парадокс Солоу) і відсутності принципових технологічних надбань в усе нових і нових поколіннях інформаційно-комунікаційних технологій. Як результат вже спостерігаються фінансові кризи та ринкові махінації в компаніях, які займаються продукуванням інформаційно-комунікаційних технологій. Це веде і до структурної кризи в економіці, насамперед, розвинутих країн, що, за

дослідженнями А.Кобякова та М.Харіна, може викликати при її поглибленні процес дестабілізації економіки країн всього світу.

Очевидним на перспективу є те, що майбутнє буде з особливою наснагою використовувати поряд з традиційними (природними) ресурсами ресурси знань. Саме тому автором розкрито зміст і характер майбутніх перехідних процесів в Україні до економіки знань і змісту соціального проектування щодо створення суспільства, заснованого на знаннях. Результати дослідження цієї проблеми на даному етапі опубліковано в журналі "Економіка України" (№4 і №5 за 2004 рік). Автор буде вдячний за критику і дискусії щодо порушених проблем як у цій статті, так і в інших авторських матеріалах, на які були посилення в цій праці.